

A METAFORIKUS ÉRTELMŰ KERT-MAGYARORSZÁGBÓL VALÓSÁGOS OLVASÓKÖRI NEMZET LEHETNÉNK

Szenti Tibor

Bevezető

Cikkem megírását az ösztönözte, hogy 2001 nyarán a Csongrád megyei Mártély község ad helyt az Olvasókörök Országos Találkozásának. Ez a Tisza mellett települt középkori halász- és kertészfalu az 1950-es, elhibázott területrendezés során vált ki Hódmezővásárhelyből. Az anyaváros tanyavilágában lévő Sóshalmi Olvasókör április 28–29-én zártkörű megbeszélésen fogadta az országban működő olvasókörök elnökeit, akiknek e cikkben szereplő témákról előadást tartottam. Ezt követően az eredeti program a hozzászólások miatt közel egy órát csúszott, mivel mondanivalóm tartalma a jelenlévőkben további építő jellegű gondolatokat és indulatokat gerjesztett.

Történelmi előzmények

A 18. század derekától Nyugat-Európában, a despotikus középkori társadalmi rendszer korszerűtlenné válásával, ill. a megindult ipari forradalom hatására megért a helyzet a feudalizmus fölváltására. A gyorsan bontakozó elme és a tudományok térhódításával a fölvilágosult polgárság mind nagyobb szerepet játszott a társadalom átalakításában. Hazánk művelt és forradalmi szellemű rétegeihez a francia felvilágosodás eszméi jutottak el leginkább. Nem véletlen, hogy jeles költőnk így fogalmazott: „[...]vigyázó szemetek Párizsra vessétek!”

Őszintén be kell vallanom, a *revolúciónak* még akkor sem vagyok híve, ha az nemzeti indíttatású és a hazát szolgálja. Belátom, a forradalmi lendület gyakran órák alatt elsöpör és rendez olyan társadalmi folyamatokat, amelyek a lassú érés során csak évek, évtizedek múlva válhattak volna valóra, de egyrészt minden esetben pusztítást is végez, amelyet később már nem lehet helyrehozni; másrészt minden rebellióhoz csatlakoznak nem kívánatos személyek, akik az eredeti tiszta célokat eltorzítják, beszennyezik, fölélik, majd különösen ideológiailag és gazdaságilag a maguk javára fordítják. „A forradalom megeszi a saját gyermekeit.” Végül kivédhetetlen testi és lelki pusztítás kíséri, amely – mint minden leszámolás és agresszió – újabb ellenállást szül.

Magam részéről sokkal nemesebbnek érzem az *evolúciót*, amely gyakran észrevétlenül nő bele a már korhadó társadalmi szövetbe és hajt termékeny fát. Olyan ez mint a házasság. Akkor remélhetünk tőle tartós és elmélyült kapcsolatot, ha két ember – akiket nem előzetes próbák és kellő ismeretség nélkül, a hirtelen föllángolás kerget egymás karjába, hanem – előbb a tartós barátság, érzelmi, ill. értelmi vonzalom kialakulását követően úgy érzi, hogy szüksége van a másikra, és

ezért hosszas, többnyire fölbonthatatlan családi szövetségben egyesülnek. Ez a példa az evolúciós társadalmi változásokra is jellemző.

Hazánkban már a 18. sz. utolsó évtizedeiben alakulni kezdtek az „olvasókabinetek”. A reformkorban az olvasóegyletek, kaszinók tömeges létrejöttét Széchenyi István kezdeményezte. Hódmezővásárhelyen, de szerte az Alföldön ebben az időben több értékes és sekélyes mű egyaránt kézen forgott. Olvasnivaló tehát volt, csak érték szerint kellett belőlük válogatni. A vásárhelyi Fekete Sas vendéglőben már 1827-ben megalakult a *Piroska Egylet*, amelyet országosan is az olvasókörök előzményének tekintünk.

Hódmezővásárhelyen 1803-ban Nagy Ferenc családot alapított. Rendkívül művelt megyei főügyész és táblabíró, aki „több már kihalt és élő nyelvet értő”, például franciául olyan szinten tudó, polgárosodó nemesi típus volt, aki kezdte magyarrá fordítani a francia színpadi drámákat. 1810-től megújult a magyar nyelvű színjátszás. Nagy Ferenc 1816-ban és 1818-ban, ill. 1829–39 között csepürágókat, vándorszínészeket hozat Vásárhelyre, akik többek között az ő fordításában is színdarabokat adnak elő. 1833-ban már Shakespeare Hamletjét játszották. Ezeket a színi előadásokat zömében a Sas vendégfogadó „táncoló szállójában” rendezték. Nem várt hatásuk volt.

Kikből állt az akkori mezővárosi polgárság? Néhány egymás felekezetét megvető lelkészből, papból, egyházi szolgálatban lévő tanítókból, a presbitériumokból és a magisztrátusból, akik többnyire a nagygazdákat képviselték, néhány éven keresztül a vármegye orvosából, de többnyire kirurgusokból, egy-két fiskálisból, városi tisztviselőkből és a földesúr, jelesül a Károlyi család különböző rangú intézőiből. Jó szándékkal hozzájuk sorolhatjuk még a tiszteletet kiváltó iparosokat, elsősorban a céhek elöljáróit és a vagyonos kereskedőket. Együttvéve sem voltak száznál többen. A kisbirtokú jobbágyság, a zsellérség és a cselédség – bár nagyon is érdekelte volna őket, hogy mi történik a Sas báltermében –, legföljebb a pajtákban összetákolt deszkákon folyó előadásokon a komédiásokat, cirkuszi erőművészeket és állatidomárokat tudta megfizetni.

Mégis az a néhány tucatnyi szerencsés ember, aki életében először találkozott az „eleven”, színpadi irodalommal, annyira hatása alá került, hogy a színészek távozása után is igényelni kezdte a közös és tartalmas szórakozást. 1833-ban így alakították meg a „casinó Hódmező-Vásárhely” nevű társaságot és az Olvasó Társaságot, amelynek Nagy Ferenc lett a társelnöke. Többek között járatták Széchenyi: *Jelenkor* és Kossuth: *Pesti Hírlap* c. folyóiratát, majd könyvtárt gyűjtöttek. A gyarapodó könyvgyűjtemény részint az összejövetelek során a szereplési vággyal rendelkező fiataloknak a hangos fölolvassal való szórakoztatásra nyújtottak lehetőséget, részint pedig ezeket kikölcsönözték, és a történet megismerését otthonukban nyugodt körülmények között tudták élvezni. Intézményük három év után föloszlott, de ekkorra 694 kötettel rendelkeztek, amelyet a református gimnázium kapott meg. Később Nagy Ferenc 375 kötetnyi

magánkönyvtárát is a gimnáziumnak adta. Ezekkel az adományokkal a városban állandó iskolai könyvtárt hoztak létre.

1843 március elején *Emlényke* címen helyi lapot indítottak, amely nyomda híján 3 kéziratos példányban indult el. Mindössze 12 számot ért meg, de tovább terjesztette az olvasás szeretetét és igényét. 1845, január 12-én Hódmezővásárhelyi Kör néven már tartós kaszinó alakult. 1860-tól Hódmezővásárhelyi Kaszinó Egyesület, 1869-től pedig valódi olvasókör létesült, amelynek 1875-ben már 220 tagja volt. A kiegyezést követően mind az országban, mind Vásárhelyen az olvasókörök nagy számban szerveződtek. Szinte valamennyi ellenzéki kör volt, nem egy közülük kimondottan baloldali. Pesten 1867. nov. 18-án *demokrata kört* alapítottak, amely szélsőbalos programot hirdetett.

Hajdu Géza szegedi könyvtárigazgató 1977-ben ezt írta: „*A kecskeméti kör nemcsak haladó céljai, hanem szervezettsége tekintetében is követendő példa volt. Asztalos [János] ugyanis a város közigazgatási egységeiben – tizedekben – olvasóköröket létesített, ezekből alakította ki a demokrata kört úgy, hogy a 11 olvasókör 1–1 elnöke és 12–12 választmányi tagja alkotta a városi demokrata kör vezetőségét. A szervezet mind inkább balra tolódott, és túllépve a helyi kereteken, országos méretű akciót kezdeményezett. Madarász László fia, Vilmos vitte Asztalos János népi követeléseket megfogalmazó, kiegyezés-ellenes proklamációját Kiskunfélegyházára, ahol már szintén megkezdték a kerületi olvasókörök alapítását.*”

Vásárhely a 19. sz. végére az „olvasókörök városa” lett. Hajdu Géza kutatásaiból tudjuk, hogy városunkban az 1848–49-es szabadságharc előtt 9 polgári egyesület alakult. Az önkényuralmat követően 1950-ig folyamatosan szerveződve a belterületen 41, a külterületen 67 olvasókör volt; az ipari munkásságnak 23, a polgárságnak, értelmiségnek 17, a tanítóknak 3 – ezek egyházi befolyás alatt álltak – , dalárda és énekkar 10, polgári ifjúsági egyesület 13, egyházi 2, polgári nőegylet 4, felnőtt egyházi 6, további egyházi körök 7, gyári egyesület 1, összesen több mint 200. Térképre vetítve, egész földrajzi kulturális hálózatot hoztak létre, amely például a tanyarendszer esetében – ahol az anyaváros lakosságának közel egyharmada élt – bizonyította, hogy nem a szellemi sötétség, a társadalmi lehúzás, a bűnözés fészke volt, ahogy azt 1950 és 1990 között hirdették.

Hogyan működtek a klasszikus olvasókörök?

A nálunk késve jelentkező ipari forradalom hatására, amikor a kézműves termelési rendszert a gépek, ezek pedig a manufakturális és házi ipart a gyári termeléssel kezdték föl váltani; az 1880-as évektől, midőn a vagyon többé nem a lábas jószágban, hanem a termelt gabonában mutatkozott meg, a birtokot pedig a hatalom zálogaként mind inkább a pénz uralma cserélte föl, ezek ellensúlyozásaképpen robbanásszerűen terjedt az *értékmegőrző* és *szellemiség fejlesztő* olvasóköri rendszer.

Bár a vásárhelyi református egyház már a 18. sz. közepén hozott szigorú előírásában a szülőktől azt követelte, hogy gyermekeiket iskolába járassák, az írni és olvasni nem tudók száma még a 19. sz. végén is tragikusan sok volt. Ennek ellenére a feudalizmusban készült vásárhelyi becsüjegyzőkönyvekben az idő haladtával mind több háztartásban találkozunk a fali és beépített *könyves téka*, *könyves szekrény* és a családban őrzött könyvek leltárba vételével. Milyenek voltak ezek a könyvek? Nagyon változatos színvonalúak. Első helyen a zömében református lakosság esetében a Biblia és a zsoltár, valamint a Szikszai féle imádságos könyv, katolikusoknál az imádságos és az énekes könyv állt. Ezek mellett megjelentek a kor azóta elfeledett íróinak többnyire klasszikus mitológiai történeteket földolgozó könyvei.

Az olvasókörök gyűjtötték költőink, íróink köteteit, de a sekélyes népi adomákat, betyárlegendákat, rémdrámákat tartalmazó ponyvák épp úgy megtalálhatók voltak, mint Gárdonyi azóta is vitatott *Göre Gábor és Durbints sógor* parasztgúnyoló történetei. Hajdu Géza vásárhelyi fölmérése szerint egy-egy belterületi körben átlagosan 257–2254, tanyai körben pedig 50–756 kötet könyv volt, amelyet a lakosság rendszeresen olvasott, cserélt. Ma úgy mondanánk, hogy központi támogatást is kaptak, amikor a kultuszminisztérium előbb föliratos könyves ládát, majd *bibliotékát*, azaz könyves szekrényt ajándékozott a köröknek. A könyvgyűjtésen kívül rendszeresen járatták a helyi lapokat. Vásárhelyen a 20. sz. elején volt olyan időszak, amikor több önálló napilap, ill. Tornyai János festőművész által illusztrált élcslap jelent meg. Legalább egy országos, ill. Pesten kiadott napi- vagy hetilapra is előfizettek, a tehetősebbek vagy áldozatkészebbek kettőre, háromra is. A két világháború között rendszeresen megvették a mezőgazdasággal foglalkozó szaklapokat és gyűjtötték a szakkönyveket.

Nem trufaként ismert, hanem Vásárhelyi Lajos egykori református lelkész beszélte el az átélt idevonatkozó történetet. Amikor fiatal lelki pásztorként kikerült a mintegy negyvenezer kat. holdnyi (egykori járás nagyságú) vásárhelyi Pusztára, ahol a legrosszabb minőségű birkalegelőn is saját erejükből kultúrát teremtettek, és az anyavárostól való elszakadási mozgalom során, a 19. sz. végén Pusztaközpont néven kis tanyai települést hoztak létre – amely ma a Békés megyei Kardoskúthoz tartozik –, az imaház és parókia egy földél alatt volt.

A vasárnapi istentiszteletre összegyűlt parasztok, az ünnepi alkalomhoz méltó kikímélt fekete ruhában, többnyire esküvői öltözködésekben, állig begombolt fehér ingben, az asszonyok hosszú sötét szoknyában és *mellyesben*, hátukra nagykendőt terítve érkeztek, mert ez a ruházat itt a 20. sz. elejére népviseletté vált. A lelkész viszont nem értette, mit keres náluk az ünnepi öltözködésekhez sehogyan sem illő, jókora szőrtarisznya, a vállukra vetett kizsák tele valami szögletesen kitüremkedő, nehéz holmival. Először úgy gondolta, hogy ez a véletlen egybeesése. Amikor a körülmények minden vasárnap ismétlődtek, megkérdezte öreg presbiterét, mi ennek

a magyarázata? A gazda kihívta a lelkész urat az imaház elé és a távozó hívek után mutatott:

– *Látja, itt áll száz méternyire az út mentén a Barackosi Olvasókör. Lelki vigasz után a sőtésbe sietnek egy kis testi örömért és féldecit leöblítenek ebéd előtt. De ezt követően az olvasóterembe igyekeznek, ahol a szatyrokba, zsákokba lévő könyveket kicserélik. Minden vasárnap nem tudnak eljutni, mert egyszer a munka tartja őket otthon, máskor a sár marasztalja. Azok, akik az istentiszteletre mégis eljönnek, a dülőkön ballagva összeszedik a tanyasoron kiolvasott könyveket és visszahozzák. Ezért cipelnek vállukon akkora tarisznyákat.*

Ezen az Isten háta mögötti Pusztán még az 1970-es évek elején is jártam olyan tanyában, ahol az egyik ruhásszekrényt bepoltcozták és tele gyűjtötték könyvekkel. Amikor itt már nem fért, a disznóöléshez hajdan használt, kimosott *sózó teknyőbe* rakták, amelyet az ágy alá toltak, hogy ne legyen útba. A gazda és felesége túl járt a 80 éven és magukra maradtak. A petróleumlámpa világánál, hályogos szemmel a lapok fölé görnyedve még mindig azért vásárolták és olvasták a könyveket, mert a lassan kiüresedett határban, ahol körülöttük lebontották a tanyákat, ezek maradtak az utolsó barátaik.

Az osztályharcos ideológiát vállaló történészek a második világháborút követően rendre azzal ostromozták és gúnyolták az olvasóköröket, hogy ott nem történik más, mint a „gyomor nyútoztatása”. Nemzeti ünnepeken, akár vidám, akár szomorú emlékezést váltott ki, mosolyogva vagy lehorgasztott fővel, a kötelező nacionalista beszéd elhangzása, ill. egy-két szavaltat után kortyolták az áldomást, a „bőrétől megvált birkából”, vagy a „bográcsba döglött” marhából főzött paprikást zabálták; de a rendre itt tartott családi ünnepeken, bálakon is alaposan „beettek, beittak”.

Különös, hogy ezek az egysíkú „történészek” elfelejtették megnézni az olvasókörök nyomtatásban is megjelent *működési szabályzatait*, azok levéltárakban megmaradt példányait, amelyekből föltárul az a szigorúan őrzött értékrend, amelyet a rendbontók azonnali megfenyítésével, szükség szerinti végleges kitiltásával is védelmeztek. Ez az érték és a belőle adódó olvasóköri élet őrizte meg az anyanyelv tájjellegét, a helyi viseletet, a hazaszeretetet, a magyarság tudatot. Ezek együttvéve voltak azok a nem kívánt tulajdonságok, a *patriotizmus*, amelyeket az *internacionalizmus* képtelen volt elviselni és gyökerestől kellett kivágni, megszüntetni.

Az olvasókörök belülről, vagy alulról építkeztek. Nem kellett ahhoz Pestről vagy valamelyik vidéki nagyváros színházából előadóművészt hozatniuk, ha valamelyik ünnepükön meg akarták hallgatni legszebb verseinket, dalainkat, ahogy később a szövetkezetek, gazdaságok kultúrtermeibe összeterelt embereknek műsort adtak. Ahol volt egy jó tanító vagy tanítónő, a Gárdonyi által *lámásnak* nevezett nevelő, ott a gyerek már a betűvetéssel együtt megtanulta, hogy ne legyen szégyenlős, hanem fölállva, hangosan mondja el a leckét. A következő lépés az volt,

hogy az iskolai ünnepen, az osztályteremből kivitt olajos deszkadobogón, az érdeklődő szülőkkel szembefordulva énekelt és szavalt. Egyik tanulóban kinevelték a megnyilatkozási készséget, másokban a meglévő adottságot fejlesztették, és ha volt benne kurázi, kibontották a tehetségét. Tanyai iskolából indulva sokan szereztek diplomát, sőt egyetemi katedrákra, kutató laboratóriumokba és színházi színpadokra is eljutottak.

Az iskola befejezése után a fiatalokat az olvasókörök ifjúsági egyletei várták. Ezek voltak azok a szervezetek, amelyek valójában a kör pezsgő életét biztosították. Ide legények, lányok, fiatal házasok mindaddig kötődtek, amíg a nőt a család, a férfit az önálló munkával járó gondok és felelősség le nem kötötték. Ők szervezték a mulatságokat, rendelték a hozzávalókat, és gyakran közösen szerepeltek. A legtöbb egylet énekekkel vagy színjátszó körrel rendelkezett. Ahogy a hagyományos társadalomban a közösség minden tagjának meg volt a maga helye, az ifjúsági egyletekben a szerény képességű fiatal is hasznossá válhatott. Előbb egyfőlvonásos bohózatokat tanultak be, később eljutottak a két-, háromfőlvonásos, tartalmas népszínművekig és a klasszikus darabokig. A jelmezt és a díszletet maguk készítették. Nem egy körben a színjátékot a tanító írta vagy irodalmi alkotásokból állította össze. Tornyai János mondta, hogy nem baj, ha a fal tele van gyöngé képekkel. Kerüljön rá egyetlen értékes, az majd letúrja a giccset. Így volt ez a kör drámajátszással is.

Ritka volt az a csoport, amelyikben ne lett volna dalszerző vagy rímfaragó. Az alkalmi versek, bökversek még a névnap ünnepségeken is fölhangzottak. Az esküvők vőfélyeit nem kellett távoli faluból hozatni, szégyen volt, ha maguk közül nem telt ki. Hetente egy-két alkalommal hangos fölolvast rendeztek, ahol többnyire az öregek kívánságai szerint válogatták ki a lapok, könyvek részleteit. Ezt követően elindult a vita és a jobb napokra, vagy feledhetetlen élményekre való emlékezés. A hallottak földolgozása mindig a társas megbeszélés során érlelődött, amikor összehasonlították a saját tapasztalataikkal. Így vált önálló kincsükké.

Az olvasóköri mozgalomból elindult igény hatására 1935 nyarán a vásárhelyi Pusztán író–parasztalálkozót szerveztek. A gazdák vendégül láttak egy-egy jeles népi író, költő, falukutatót. Itt volt Illyés Gyula, Féja Géza, Kárász József, Sinka István, Sértő Kálmán és sokan mások. A Fekete Sasban megtartott ünnepi esten az elhangzott beszédek a vidék szociális gondjait számlálták, az újabb háború felé tartó országért való aggodást tükrözték.

A körökben gyakoriak voltak a teke- és biliárdversenyek, ugyanakkor tiltották a szerencsejátékokat. Amikor a két világháború között kötelezővé vált a leventék katonai képzése, leggyakrabban úgy tértek ki a fapuskával és fagránáttal való hadakozás elől, hogy a kör udvarán sportvetélkedőket tartottak.

A nők ősztől tavaszig, amikor a munka csökkent kézimunkáztak. Pünkösdre kiállításon mutatták be legszebb hímzéseiket. A téli időszakban a gazdák ezüst- és aranykalászos tanfolyamokra jártak, vagy a gazdálkodással kapcsolatos egyedi

tudományos előadásokat hallgattak. A népművelés olyan természetes volt, akár a vasárnapi és ünnepnap misén vagy istentiszteleten való közös részvétel. Ha föltúrt ingujjban, vállra vetett kaszával aratóversenyre mentek, előbb a búzát a pap megszentelte, a lelkész megáldotta. A papok és lelkészek fölváltva jártak ki azokba a külterületi olvasókörökbe, amelyek messze estek a városi, falusi templomoktól. Amikor mindkét világháborúban elvitték a harangokat, ünneplő ruhában úgy állták őket körül, akár a ravatalt. Tudták, hogy bennük a saját lelkük szólt, amelyet most elnémítanak. Akik elestek a frontokon, az olvasókörök, népiskolák falán emléktáblát kaptak, amelyet rendszeresen koszorúztak, ahogy az út menti pléh- és kő-Krisztusok lábánál is mindig friss virág volt a tartóban.

Az olvasókörök betiltása, a szétszórás évei

Minden diktatúra úgy gondolja, hogy a történelem vele kezdődik. Mindaz, ami azelőtt volt, az lényegtelen, maradi és el kell pusztítani. A proletár diktatúra az olvasóköröktől, egyáltalán az önként szerveződött polgári közösségektől babonásan félt. Az sem hatotta meg, hogy Vásárhelyen, különösen a belterületen munkás és gyári ellenzéki olvasókörök is működtek, ahol a szocialista ideológiát nem 1917-ben kezdték művelni, hanem már a 19. sz. végén például Szántó Kovács Jánossal zendüléssé érett, és ettől kezdve a Viharsarokban gyakran aratósztrájkokban nyilvánult meg. Május elsején a vásárhelyi Munkásotthonból indultak el a majálisok, amelyek a rendszer ellen lázító beszédekkel olykor tüntetéssé váltak.

1950-ben a belügyminiszter betiltotta az olvasóköröket. A körök zászlókat, iratokat, különösen a jegyzőkönyveket, és a könyvtárakat begyűjtötték. Utóbbiak nagy részét – még a klasszikus magyar írók közül is néhánynak a kötetét – zúzdába küldték. A falakról lekerültek a Rákóczi, Kossuth, Petőfi képek, az aradi tizenhárom vértanú tábornok és Batthyány portréja. A legtöbb relikviát kiselejtezték. Néhány bátor vezetőségi tag a körök kincseiből amit tudott egy darabig a saját padlásán, pincéjében dugdosott, de a várakozási idő hosszúra nyúlt és a tárgyak közben tönkrementek.

A városi körökből pártházak váltak, a tanyai körök épületeket lebontatták. Vásárhelyen egyet, a Pusztafeketehalmit sikerült a megyei múzeumnak megmenteni és a Pusztaszeri Történelmi Nemzeti Park szabadtéri néprajzi gyűjteményében újra fölépíteni, ill. berendezni, de ebben többé már nem folyik élet. A Szegeden szerkesztett Csongrád megyei Hírlap 1966. nov. 20-án még cikket jelentett meg a „*Sár-kultúrházak hosszú haldoklása*” címen, amelyben a lefejezett és elhaló olvasóköri mozgalomról írtak.

A szövetkezeti, gazdasági kultúrtermek kényszer hatására csak a politikai nagygyűléseken és a zárszámadó összejöveteleken teltek meg. Az embereket különböző kulturális rendezvényekkel, bálakkal igyekeztek idecsalogatni, de a Rákosi, Sztálin, Marx és Engels képek alatt valahogy nem úgy ment a bokázás, mint régen a körökben. Az ifjúsági egyleteket a DÉFOSZ vette át. Előbb utóbb úttörőnek,

KISZ-esnek, pártaktivistának kellett lenni, és az új ünnepeken a Szovjetuniót éltető transzparenszekkel, vörös zászlókkal fölvonulni, a téren harsogva visszhangzó hangszórókon keresztül hosszú politikai beszédeket hallgatni a népnúzó kulákok, az osztályáruló iparosok, kereskedők, háborús bűnös katonatisztek és terrorizáló csendőrök megbüntetéséről.

Megindult a tanya- és a történelmi városrészek rombolása. Helyettük épültek a 32-45 négyzetméteres, sok emeletes házigyári lakások, amelyek végleg megszüntették a több nemzedék együttélését, és a gazdálkodókat, iparosokat a szövetkezeti, gyári termelésbe irányították. Ezzel az olvasóköri mozgalom alapján megszűnt, vele a hagyományörzés, amelyet még a Hazafias Népfront helytörténeti tevékenysége sem tudott pótolni.

Egyik kedves művész barátom beszélt. Korábban vadászként nyulat kergetve az egyik szövetkezeti istállóig jutott, ahol döbbenve látta, hogy a trágya alól csurdogáló lé áthidalására egy, a közeli mezőn egykor szétrombolt olvasókör faláról leszedett márványtablát helyeztek a mocsokba, amelyen az első világháborúban hősi halált halt köri tagokat, egyszerű parasztokat, a „nép gyermekeit” sorolták föl. Elgondolkozott, milyen társadalom az, ahol még holott apáink, testvéreink is ellenségek, és ilyen megalázó helyre dobják az emléküket.

A kötetlen együttlét utáni sóvárgás és a nosztalgia azonban nem tűnt el. Az országban nagyon kevés helyen sikerült a régi közösségekből egy-egy elszánt csoportot valamilyen szocialista fedőmázzal leöntött tömörülésben fönntartani. Különös és egyedi volt Vásárhelyen a tanyai Sóshalmi Olvasókör „fű alatti” működése. A korábbi körtagok előbb egy-egy tanyán, mindig máshol gyűltek össze névnapozni. Amikor a létszám már a húszat is meghaladta, vigyázni kellett, mert hivatalos csoportosulási engedélyük nem volt és hamarosan föltűnt volna az összetartásuk. Ekkor elhatározták, hogy a nyilvánosság elé lépnek. Ez a legbiztosabb módszer, hogy a szüntelen nyomozó, bizalmatlan rendszer ne lássa meg benne a szervezkedést. Mivel a környező térszerekbe dolgoztak, elhatározták, hogy minden augusztus első vasárnapján a közeli mártélyi Tisza-parton szövetkezeti találkozót tartanak. Még vontatót is kaptak, amely a helyszínre szállította a főzni valót, a padokat és kecskelábú asztalokat. Csak az alkalom volt kevés.

Amikor a proletárdiktatúra puhulni kezdett, a még megmaradt sóshalmi általános iskolában a Kenéz tanító házaspár Téli Esték címmel előadásorozatot szervezett. Ezekre a Városi Könyvtár neves előadókat hozatott és a régi köri tagok zsúfolásig megtöltötték az osztálytermet. Az arra illetékes pártügyelők észre sem vették, hogy az összejövetelek akkor is tartottak, amikor elmúlt a tél, egészen az iskolaév befejezéséig. De még véget sem értek az őszi betakarítási munkák, amikor szeptember végén újra megjelent az első előadó hóna alatt az érdekes világot bemutató diákkal vagy keskenyfilmmel és lámpaoltás után az iskola ismét megtelt emberekkel. A kisiskolás padokban alig fért a lábuk, de vállalták a kényelmetlenséget.

Midőn a rendszer mind ideológiailag, mind gazdaságilag haldoklott és engedményekre kényszerült, 1987 őszén a Városi Könyvtár felügyelete alatt hivatalosan ismét engedélyezték az olvasókör megalakítását. A régi vezetőséggel az országban az elsők között elindult a kör élet. Megkapták a közben megszüntetett tanyai iskola épületét, ahol máig működnek. Ott voltam az alakuló ülésen. Az osztályterem zsúfolásig megtelt, még az előtérben és a folyósón is álltak. Az akkor már befűtött nagy cserépkályha mellé szorult emberekről csurgott a veríték, de nem tágtítottak. A remény és a szabad találkozás öröme csillogott a szemükben.

Az olvasóköri jelen

A rendszerváltás után különböző neveken, de közel azonos céllal az országban kezdtek újjá alakulni az olvasókörök. Sóshalmon akkora lendületet vett a taglétszám fejlődése, hogy volt olyan év, amikor kétszáznál is többen iratkoztak be, amely példátlan volt a 125 éves kör története során. Mára ez a kedv mérséklődött, és megállapodott a másfél száz, még mindig igen magas taglétszám körül.

Kezdetben azt gondoltuk, hogy az olvasókörök újjáalakulása erőre kap. A kör élet folytatja majd hagyományápoló szerepét, és a korral haladva új érintkezési formákat, ill. tartalmas célok megvalósítását végzi. Csalódni kellett. Máig az országban mindössze 34 olvasókör működik. Fele, 16 Vásárhelyen van. Nagy olvasóköri, művelődési hagyományokkal rendelkező városokban, falvakban nem alakultak újjá. A meglévő körök is alapvető gondokkal küzdenek.

Nem számoltunk azzal, hogy az olvasóköri léttelenség félévszázados homályában új nemzedékek nőnek föl, akik már nem ismerik a közösségi együttműködés és gondolkodás értékeit. A régi kör tagok, akik még átadhatnák tudásukat és tapasztalatukat, egyre idősebbek, hamarosan kihálnak és az újabbak között kevés példamutató ember akad.

A polgári szerveződések nem, vagy alig kapnak helyi, ill. központi támogatást. A tagsági díjából igyekeznek tengődni és támogató mecénásokat keresni. Csakhogy a mára kialakult újjazdag rétegnek esze ágában sincs a kultúrára áldozni. A fejlődésének még abban a kezdeti időszakában él, amikor a saját gyors meggazdagodásával, a birtokolt vagyon gyarapításával és megtartásával foglalkozik. Az a középréteg, amelyik szívesen költene saját kultúrájára, filléres megélhetési gondokkal küzd. Az olvasókörök fontos társadalmi szerepét még egyetlen kormány sem érzékelte, pedig szinte szórakoztatva olyan fontos művelődési földatot hajthatnának végre, amelyeket az iskolák drága pénzért sem tudnak megoldani. Az emberi lélek mindig szívesebben fogadta az önképzést; azt a tanulást, amelyet erőltetés és erőlködés nélkül maga választ saját épülésére, mint az elszámoltatással, állandó ellenőrzéssel és megmérettetéssel járó formákat.

A mai olvasókörök jelentős része nem tudta meghódítani a fiatalságot és éppen Vásárhelyen több körben a tagság előregedőben van. Nem számoltak azzal, hogy a világ közben nagyot haladt előre és a biliárdverseny már nem olyan vonzó,

mint pl. az internetes kalandozás egy számítógépen. Ahol a szülők, nagyszülők magukkal viszik a gyerekeket, azok még nem kapnak olyan, a koruknak megfelelő szórakozási és tanulási lehetőséget, amire vágnak.

Az önkormányzatok nem használták ki a köri tagság összefogását, öntevékeny munkájukat, amelyet saját egyesületükért, önmagukért még a mai rohanó, pénzhajhász világban is képesek lennének elvégezni. Egyetlen, egyszerű példát említek. Ha a kisgyerekeknek játszó lehetőséget kérnek, a legtöbb esetben elég lenne nyersanyagot adni. Minden körben van kőműves, ács, asztalos, iparos ember, aki a deszkából libikókát faragna, a téglából homokozót tudna építeni. Nem sorozatban készült „egyen”-játzóeszközök, hanem sok ötlettel megvalósuló, saját ízléssel díszített tárgyak és építmények születnének. Az ilyen, egyébként is zárt közösségben lévő berendezés nem esne áldozatul a mind gyakrabban pusztító közterületi vandalizmusnak. Mindenki, aki dolgozott vele és használta, a magáénak érezné, mert az emberekből a magántulajdon fontosságát és értékét soha sem lehet kiirtani. Ez társadalmi hajtórugó. Ennek elutasítása miatt is bukott meg a szocializmus, és ezen nyert teret az egyéni gyarapodást biztosító, de a közösséget támogató, szabadságot nyújtó polgári demokrácia.

A köri élet jövőképeinek illúziója

Mivel nem vagyok jövendőmondó, nem fogalmazhatok azzal a határozottsággal, hogy amit itt leírok, csakis az döntheti el a köri életet az elkövetkező években. Az embertől viszont nem lehet elvenni az illúziókat, a megújító és segítő szándékú gondolatokat. Azt álmodozások nélkül hiszem, hogy ha az alábbiakból bármit is megvalósítanak, az a köri élet kiteljesedését segíti. Németh László a két világháború között arról álmodott, hogy egy metaforikus értelmű „Kert-Magyarországot” kellene, és lehetne megvalósítani. A történelem, a ránk nézve vesztés második világháború, a bukott 1956-os forradalmunk, ill. az ezt követő újabb megtorlások, a lélek- és nemzetromboló pusztítás az író szép elképzelését idealizmussá változtatta, így ma más álmok, ideák születnek bennünk.

A hagyomány- és emlékközlés ma is föladat, sőt kötelesség. A mocsokba, sárba taposott emléktáblákat méltatlan helyükről gondolatban újra föl kell emelnünk és a valóságban is rekonstruálva, a körök falán ismét elhelyezni. A gondozás, a koszorúk és virágok elhelyezése, a megemlékezés összetartó erő is, amelyet csak gyakorolva lehet fönntartani és fejleszteni. Az ősök tiszteletén keresztül jutunk el önmagunk és mások megbecsüléséig. E nélkül nincs haladó közösségi élet.

Az első és talán legfontosabb föladat az, hogy szemléletet váltva, az olvasókörök egykori értékes hagyományait fölelevenítsük és tovább fejlesszük; ugyanakkor a polgári szervezet tevékenységi horizontját kitágítsuk. Napjainkban már kevés a nemzeti ünnepeken köri zászlóval a helyi megemlékezésekre kivonulni, utána házi összejövetelt tartva megvacsorázni. Ez is kell(!), mert a magyar embernek szükséges a fehér asztal melletti találkozás, hogy a rohanásban egy-két

órára megálljon, leüljön szót váltani, és ezt senki sem veti meg. De ez egyedül kevés.

Fontos lenne a fiatalságot megnyerni, a diszkóból, a drogos, cigarettafüstös mulatókból az olvasókörökbe behozni. Ehhez már a karon ülő kiseded ideszoktatásával és nevelésével kell a programot elkezdni. Ha régen a parasztember elment valahová, nem fogadott *bébiszittelt*. A gyermekét mindig magával vitte, így a saját kultúráját, a közösségének viselkedésmódját és társadalmi elvárásait nem idegenektől kellett megtanulnia, hanem a szülők példáján keresztül a vérévé vált. (Ma úgy mondjuk, hogy bevérszippantott, tehát állandósult.)

Korábban az USA-ban láttam – néhány hazai felekezetről és korszerűen kialakított templom együttes esetében utóbb már nálunk is terjed az a szokás –, hogy a szülők gyermekeiket magukkal viszik. A mise, istentisztelet alatt a gyerekek kora szerint gondozónő vagy pedagógus foglalkozik velük. A szertartás után nem futnak szét, hanem az erre a célra berendezett közösségi helyen az egész gyülekezet együtt ebédel. Itt már büszkélkedhetnek ifjabb családtagjaikkal és megbeszélhetik világi dolgaikat is.

Az olvasókörök udvarán szintén szükséges lenne megfelelő játszóteret, ill. gyermekfoglalkoztató helyiséget kialakítani. A fiatal innen nőne bele a körüli életbe. Az ifjúsági egyesületeket ismét létre kellene hozni. Ezek 16 évtől a házasság első néhány évéig, a család gyermekekkel való kiteljesedéséig fogná össze a tagokat és látná el megfelelő programmal. A fiataloknak fontos lenne ez a találkozási, ismerkedési lehetőség miatt is, amit ma nem kellő szinten jóformán csak a diszkók biztosítanak. A fiatalok a körökben maguk terveznék és kiviteleznék programjaikat. Ez a korosztály a többitől nem zavarva – és erre igénye van – önállóan is.

A hagyományos körüli életből föltétlenül átmentendő a színjátszás, az irodalmi, zenei előadás, a népi tánc és kórusműsorok saját ízlés szerinti, valamint az alkalomnak megfelelő összeállítása. A szereplés az egyén önmegvalósítását épp úgy segíti, mint az emberekkel való kapcsolat kiépítését, a szégyenlősség és fölösleges gátlás levetkőzését. A sokoldalú és nyitott kommunikálás ugyanis nélkülözhetetlen a mai életben. Ebben segíteni tudnak az olvasókörök tagok között lévő pedagógusok, elsősorban a műsor betanításában és a kontroll gyakorlásában. Az ünnepek, előadások szervezését mind inkább át kell engedni a fiataloknak, hogy a produkciót magukénak érezzék és a vele járó siker bátorítsa őket. A szereplés természetesen nemcsak a fiatalok kötelessége. Szívesen végzik ezt a felnőttek is, ha ennek a tevékenységnek korábban már volt, vagy a polgári életükben van valamilyen előzménye.

A korunkban nehezen megszervezhető fölolvadások, olvasóestek többek között úgy valósulhatnak meg, hogy a szerepjátszásokhoz, irodalmi műsorok begyakorlásához a próbák során betanulandó szöveget meghatározott sorrendben, hangosan olvassák, gyakorolják, érlelik. A próbák nyitottak, azokra bárki elmehet.

Nem félek a kornak megfelelő elektronikus információs rendszerek, videók, számítógépek, tévék, vetítők olvasóköri használatától. Ellenérvként gyakran hallom, hogy ezek rendkívül költséges eszközök, amelyeket a szerény körű tagdíjakból és a még szerényebb támogatásokból képtelenek beszerezni. Az kétségtelen, hogy bármilyen fejlesztéshez pénzre, nem is kevés összegekre van szükség. Beruházás nélkül viszont nincs fejlődés, az elmaradás pedig beszűküléshez, sőt fölszámolódáshoz vezet. Minden olvasóköri lakókörzethez tartoznak gazdaságilag megelőzött emberek és olyan vállalkozások, akik és amelyek egy-egy jó ügy érdekében hiúságból is segítséget nyújtanak. Őket és ezeket kell megkeresni, ill. megfelelően észszerű tervvel segítőként megnyerni. Igen sok pályázatot írnak ki különböző kulturális megvalósításokra. A legtöbb kör sajnálatosan nem is ismeri ezeket a lehetőségeket és nem él velük.

Minden olvasókörnek ki kell tudni választani maga közül olyan tagot, aki mozgékonyágával, élelmességével és értesültségével megragadhatja a kínálkozó, vagy akár rejtett lehetőségeket és azt a közösség javára fordíthatja. Ma, amikor az egészségügyet, oktatásügyet is „privatizálják” és a kultúra árucikké vált, az olvasóköröket szintén egyfajta vállalkozásokként kell kezelni. Ismét egyszerű példát hozok. A körök – legalábbis Vásárhelyen, ahol közismerten gazdag és tartalmas profi, ill. amatőr művészet zajlik – gyakran rendeznek képző- ipar- és népi kézműves kiállításokat. Nem kérnek terembérleti díjakat, mert ezzel csak a kiállítókat riasztanák el, pedig a fenntartás mind költségesebb. Viszont föl lehetne kérni a résztvevőket, hogy a bemutatási lehetőségért adományozzanak a kör számára egy-egy tárgyat, amely talán nem olyan nehezen megy, mint a pénztárcát megnyitni. Az így összegyűlt értékekből árverést, tombolát lehet szervezni. Az értékesített műtárgyakért kapott összegekből már hasznos tervet lehet megvalósítani.

Ahol a körben van számítógép, a gyerek nem a „félkarú rablót”, a pénznyelő játékautomatát ráncigálja a kocsmában. Először a számítógépes játékokat fedezi föl, később az interneten tájékozódik, e-mailon kapcsolatokat teremt és tart fenn. Később a velünk született kíváncsiság és belső készítés hatására például elsajátítja az elektronikus grafika készítését, az épület- vagy berendezés tervezését; megtanulja a szövegszerkesztést és kinyomtatja első versét. Összeáll a többi tette kész társsal és kinyomtatják a kör életével kapcsolatos újságukat. Ennek információs anyaga részint az itt szereshető élményeket tágítja, másrészt pedig alapjául szolgál az évek múlva valamilyen jubileumi ünnepegre, ill. évfordulóra elkészülő körtörténeti kiadványnak.

Ma már általános iskolák, a nevelők segítségével maguk a tanulók készítenek és terjesztenek CD-lemezeket, amelyek bemutatják iskolájuk életét és értékeit. Ezt az olvasókörök is megtehetik. Ki ne vásárolná meg azt a lemezt, amelyen magát, családját, gyermekeit látja szerepelni, körű barátait ismerheti föl és fölelevenítheti az emlékezetes pillanatok, ünnepeket. Haza viheti a körű élet egy-egy részletét és szobájában újra átélheti a neki kellemes vagy fontos perceit. Egész csoport

alakulhat, amelyik az elektronikus dokumentálással és kidolgozással foglalkozik, hasznos és izgalmas időöltést biztosítva. Így nem gond, ha órákig ülnek a monitor előtt.

Bármilyen formát választunk és bármilyen hasznos feladat megvalósításával foglalkoztatjuk a kör tagságát, a ma legkorszerűbb, ún. *kiscsoportos foglalkozási* formát válasszuk. Ez sohasem lehet 8-12 főnél több. Ha például a körben megalakult a kertbarátok köre és évek alatt olyan érdeklődés mutatkozik iránta, hogy létszámuk meghaladja a 20 főt, alcsoportok kialakítása szükséges. A téma elkülönülése szerint lehet például virág- és konyhakerti, szőlő- és gyümölcskerti összejövetelük. Elmélyült, értékes munkát és önképzést csak úgy érünk el, ha összeszokott társakkal tevékenykedünk; ha nem vagyunk sokan és egymást alaposan megismerve tudjuk, ki, mivel és meddig terhelhető; ki szorul segítségre és kitől várhatunk önzetlen munkát. A kiscsoportos foglalkozásnál a vezető mindenkivel egyenként tud törődni, és ez a személyiség kibontakoztatásának, ill. fejlesztésének alapvető feltétele.

Rendkívül hasznosak a kör tagok munkáiból rendezett kiállítások, amelyekre nagy odaadással készülnek. A nők kézimunkaszakkört indíthatnak, és évente, félévenként bemutathatják munkáikat. A férfiak a hobbiként előállított tárgyakat, eszközöket, gyűjteményeiket vihetik nyilvánosság elé. A kertészek terménybemutatót tarthatnak. Fontos, hogy ezek a kiállítások egyfajta szereplési, megnyilvánulási lehetőséget nyújtsanak. A megnyitókra meg kell hívni ismert szakembereket, a társkörök tagjait, helyi médiákat. A jó értelemben történt hírverés és értékelés a kör tagok között összekovácsolja és önbizalmat nyújt.

A második világháború előtti évtizedekben elképzelhetetlen volt, hogy a vezető történelmi egyházak ne kapjanak helyet a kör életében. A csoport életében a hit ápolása alapvető. Ez pedig csak úgy alakulhat ki, ha nem keressük, hanem megtaláljuk az Istent; ha hitem van önmagamban, a másik emberben, abban a feladatban, amelyet meg kell oldanom, a rám bízott lelkek, életek megóvásában, a jövőben. Tanítványaim mentális dolgozataikban írták le, hogy „hit nélkül nincs tartalmas emberi élet”.

Vásárhelyen már két tanyai olvasókör falán elhelyeztük a kereszténység két fontos jelképét: a keresztet a katolikus, a kelyhet, búzakaralást és szőlőfürtöt ábrázoló domborművet a protestáns kör tagok számára. Amikor valamit fölavatnak, átadnak, megnyitnak, meghívják rá a papot hogy szentelje föl, a lelkész, hogy áldja meg. Isten áldásával a kör tagságát erősítik meg abban, hogy amit itt létrehoztak, fontos és értékes, mert az egyház is elismerte. Vásárhelyen így hozta vissza a Csúcsi Olvasókör a búza- és kenyérszentelés, ill. áldás ünnepét; az aratóünnepségen az egyházak részvételével a munka és kenyér megbecsülését; a Szabadság Olvasókör a susáni öreg városrészben, a református templom kertjében fölállított második világháborús emlékműnél a koszorúzást, és folytathatnám a sort.

Ma, amikor az Európai Unióhoz való csatlakozásunk előkészítése folyik és a belépéstől, az ottani fogadtatástól való nem is aggodalom munkál bennünk, elengedhetetlen a szüntelen képzés és továbbképzés, hogy minél kisebb zökkenővel álljuk meg a helyünket. Ahhoz, hogy termékeink a korszerű világpiacon is megállják helyüket, az ún. *hungarikumok* előállítása alapvető követelmény lett épp úgy, mint egy-két idegen nyelv elsajátítása. Ahogy ebből a föladatból korábbi nagy szervezetek –, mint pl. a TIT, főiskolák, kultúrházak – különböző anyagi gondok miatt visszaszorultak, úgy lehetne bázisa az olvasókör.

Korábban is működtek ezüst- és aranykalászos tanfolyamok, amelyek a parasztságot segítették a korszerű gazdálkodás megvalósításában. Ma ez fokozottan igény lenne, de egyelőre csak néhány mezőgazdasági szakközépiskola, főiskola, gazdakör próbálkozik vele. Mi sohasem leszünk a „vas és acél országa”, ahogy ezt Rákosiék erőltették. Nekünk ma is a legfontosabb termékünk a mezőgazdasági áru, amelynek korszerű előállításában, csomagolásában, a piac megteremtésében komoly elmaradásaink vannak. Alapfokon, a kistermelő fölkészítésével lehetne a megfelelő eredményt elérni, aki nehezen megy és ül be az iskola padjaiba, de köri foglalkozás keretében szívesen meghallgatja a neki szóló előadásokat.

Természetesen a magyar piacot nemcsak a mezőgazdaság biztosítja. Iparok hálnak ki amiatt, mert nincs bemutatójuk, szószólójuk, megismertetőjük. Egyetlen példát említek ismét Vásárhely életéből. A város egykor országos fazekasközpont volt, ahol ez a szakma – Kiss Lajos néprajztudós közlése szerint volt olyan időszak, amikor – 400 családot is ellátott munkával. 2001-ben a már bezárt vásárhelyi majolikagyárat úgy kellett hatósági támogatással megmenteni a teljes megszűnéstől. Az olvasókörök rendszeresen szervezhetnének munka- és árubemutatókat. Egy-egy szakma képviselője akár ki is települhetne a körbe néhány órás bemutatkozásra, vagy a kör tagjai részt vehetnének üzemlátogatásokon.

Élni lehet a kirándulások, országjárások lehetőségével is. Sajnos a pénz és az idő egyre kevesebb arra, hogy a családok fölkerekedjenek, majd napokat töltsenek távol. Mégis hiszem, arra van pénz és idő, amire nagyon akarjuk. Két csábító tény adódik minden kirándulásnál. Egyik a megszokott tagsággal való együttlét, a másik pedig a kikapcsolódás, szórakozás, tanulás, a fölfedezés és megismerés vágya. Szerényebb körülmények között is, jó szervező és propagandamunkával meg lehet valósítani, hogy a kitűzött cél elérhető legyen.

A kiterjedt olvasóköri mozgalom nagy, még kiaknázatlan lehetőségeket rejt magában, amelyet mindenki a maga körülményei, ill. kíváncsai szerint tud létrehozni és élvezni. Az olvasóköröknek vissza kell nyerniük országépítő és embert nemesítő pozíciójukat.

*

